

РИНОК ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті викладено теоретичні та практичні аспекти організації та функціонування ринку природних ресурсів, подано аналітичні засади розвитку даного ринку в Україні. Запропоновано перспективи розвитку ринку ресурсів на основі оновленого організаційно-правового механізму державного регулювання природокористування.

In the article there are the expounded theoretical and practical aspects of organization and functioning of natural resources market, certain analytical bases of given market development in Ukraine. Prospects of market development of resources market on the basis of the renewed right organization mechanism of the state adjusting of nature using are offered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із суттєво важливих чинників суспільного виробництва, що безпосередньо пов'язаний із задоволенням першочергових потреб людства, є природокористування. Використання природних ресурсів має місце у всіх галузях економіки і впливає на розвиток та розміщення продуктивних сил. Останнім часом виникає негайна потреба у дослідженні існуючого стану природокористування, що обумовлено незбалансованим та неврегульованим підходом до існуючих природних ресурсів в Україні.

В умовах ринкової економіки виникає необхідність створення ринку природних ресурсів, що пов'язано з їхньою дефіцитністю та можливістю одержання значних засобів від їх продажу. Питання становлення ринку природних ресурсів особливо актуальне в умовах значного природного багатства країни та дефіциту засобів для його раціонального використання й охорони. Цивілізований ринок ресурсів може дозволити активно залучити іноземних інвесторів до ресурсоексплуатуючих галузей. Відповідний ринок, працюючи на внутрішнього і зовнішнього споживача, дасть можливість одержання значних коштів від продажу, що особливо актуально в умовах наявності ресурсного потенціалу і дефіциту засобів для його раціонального використання. До того ж, не можна не акцентувати увагу на існуючі розрізнені ринки, що не мають загальної системи управління та потребують державного врегулювання.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів організації та функціонування ринку природних ресурсів займалися як вітчизняні науковці, так і зарубіжні фахівці. Так, К.Г. Гофманом, М.Я. Лемешевим та М.Ф. Реймерсом (1975) були розроблені методичні підходи до системи ціноутворення з метою удосконалення природокористування та становлення врегульованого ринку ресурсів [1, с.5-12]. Отже, ринковий механізм дозволяє розширити межі прибуткових вкладень у заощадження природних ресурсів, чим і пояснюється досягнення країн з розвинутою ринковою економікою зниження природомісткості суспільного виробництва. Е.В. Гірусовим, С.М. Бобилевим, А.Л. Новосьоловим, М.В. Чепурних (1998) було запропоновано створення бірж природних ресурсів та проведення аукціонів, де на конкурсній основі підприємці могли б купувати природні ресурси, право на їхню розробку чи оренду при екологічному контролі і комплексній екологічній експертизі, що дозволить б істотно збільшити державні і регіональні доходи від природокористування. [2, с.631-641]. М.І. Лавейкін та В.І. Копитко (2001) запропонували створення національного, регіональних та місцевих банків даних результатів експертної оцінки природних ресурсів. В.О. Паламарчук, С.В. Мішенін та

П.І. Коренюк (2004) продовжили дослідження у становленні ринкових механізмів ціноутворення, акцентуючи увагу на сучасних підходах у державному регулюванні цін на природні ресурси з урахуванням екологічного фактора [3, с.15-39].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але, на нашу думку, відсутність в Україні розвинутого ринку ресурсів не дозволяє адекватно формувати ціни, а значне “перекручування” цін або взагалі їх відсутність роблять хижацьким використання природних благ. Облік економічної цінності природних ресурсів вимагає визначення вартісної оцінки трьох функцій: забезпечення ресурсами, асиміляція та утилізація відходів і забезпечення послугами. Таким чином, виникає потреба у комплексній оцінці залучених природних ресурсів, що можливе тільки при державному регулюванні природокористування.

Формулювання цілей статті. Основною метою статті є визначення теоретичних та методологічних аспектів становлення ринку природних ресурсів і визначення майбутніх перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність ринку природних ресурсів полягає у відповідних економічних функціях. Загальними функціями будь-якого ринку, у т. ч. ринку природних ресурсів, виступають: регулююча, інтегруюча, стимулююча, посередницька, інформаційна, ціноутворююча, соціальна. Вони спрямовані на те, щоб направити діяльність інституціональних суб’єктів у русло, найбільш корисне економічній системі в цілому, полегшити налагодження економічних зв’язків і сприяти реалізації цілей суб’єктів ринку. Застосування у сфері природокористування ринкових механізмів є не тільки доцільним, але й обов’язковим, тому що неможливо будувати ринкові відносини у всіх інших напрямках, залишаючи поза ринком природні ресурси. Невирішеність цієї проблеми сповільнює просування економічних реформ, негативно впливає на інвестиційний клімат, не дозволяє територіальним структурним утворенням ефективно реалізовувати власний природно-ресурсний потенціал. Втрачаються такі загальновизнані переваги ринку, як пріоритет споживача, перерозподіл обмежених ресурсів, їх раціональне використання в тих галузях, продукцію яких очікує найбільший попит, внутрішні мотивовані стимули до підвищення ефективності виробництва. Важливим елементом механізму регулювання є ринкове зіставлення попиту і пропозиції, яке може відбуватися за умов наявності та розвитку відповідного правового поля. Трансформація форм власності і механізмів регулювання економічної діяльності є стимулом до пошуку нових методів та засобів організаційно-правовою регулювання стану природного середовища.

Отже, потрібно створення принципово нового організаційно-правового механізму регулювання, що має базуватися на поєднанні традиційної заборони, примусу, зобов’язаннях із заохоченням, стимулюванням і на основі моніторингу та контролю повинно забезпечити реалізацію спільних зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Відповідно до структури правових відносин має розвиватися і законодавство – у вигляді загальних і спеціальних норм.

Найбільше природне багатство України – земельні ресурси, які складають 45% її загального природно-ресурсного потенціалу. Площа лісового фонду країни становить 9,942 млн. га (14,3% території), в тому числі земель, покритих лісом – 8,620 млн. га. Водні ресурси України складаються з місцевого стоку і транзиту. За межами країни формується близько 130 км³ стоку (його загальний обсяг складає 210 км³). Ресурси підземних вод складають 5,6 км³. в озерах та лиманах акумулюється близько 11 км³ води, з яких 2,5 км³ – прісні запаси. За новітніми даними Національного інституту стратегічних досліджень, мінерально-сировинна база України включає близько 20 010 родовищ і проявів 113 корисних копалин, із яких 7829 родовищ 97 видів мінеральної сировини мають промислове значення. У вартісному виразі розвідані протягом другої половини ХХ століття запаси родовищ корисних копалин оцінюються в 7 – 7,5 трлн. дол. США. На даний час до промислового освоєння залучено від 40% до 75% розвіданих запасів основних видів корисних копалин. Як зазначає Г. Смітюх

(2008), в Україні виробляється близько 55 світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів.

Природно-ресурсний потенціал, як сукупна продуктивність природних ресурсів, виражається через їх споживчу вартість у грошовому вимірі. При такому підході, загальний потенціал характеризується наявністю покомпонентної структури, яку утворюють земельні, водні, мінеральні, лісові, фауністичні та рекреаційні ресурси. Розрахований природно-ресурсний потенціал України у сумарному вигляді, на основі методики, запропонованої В.П. Руденко (1999), подано у таблиці 1.

Перспективи залучення практично всіх ресурсів до комплексного використання достатньо значні і вони можуть бути обумовлені вправною регуляторною політикою на регіональному рівні та створенням внутрішнього ринку ресурсів.

Сучасні умови господарювання, які ґрунтуються на діях законів ринку, примушують українських підприємців пристосовуватись до змін ринкового середовища та уникати необґрунтованого ризику, приймаючи управлінські рішення щодо використання всіх необхідних ресурсів. Тому у виробничо-господарській діяльності важлива роль повинна відводитися управлінню процесом ресурсоспоживання.

Таблиця 1

Компонентна структура природно-ресурсного потенціалу України, % [4,с.168]

Області	% від України	Природно-ресурсний потенціал					
		Мінеральний	Водний	Земельний	Лісовий	Фауністичний	Рекреаційний
АР Крим	6,0	10,0	19,3	39,0	1,8	0,3	29,6
Вінницька	3,6	2,1	9,7	79,1	3,5	0,5	5,1
Волинська	1,7	1,0	18,0	55,2	16,2	0,4	9,2
Дніпропетровська	10,9	68,9	4,8	21,3	0,3	0,4	4,3
Донецька	12,9	72,8	-	16,8	0,4	0,1	5,1
Житомирська	2,9	5,5	15,9	59,8	12,6	0,7	5,5
Закарпатська	2,5	3,0	31,5	19,4	17,4	0,1	28,6
Запорізька	3,9	20,4	20,1	49,7	0,7	0,7	8,4
Івано-Франківська	2,2	7,5	33,3	24,1	17,6	0,1	17,4
Кіровоградська	3,0	10,8	11,9	70,3	1,6	0,6	4,8
Київська	4,0	3,8	12,3	59,5	5,5	0,5	18,4
Луганська	8,8	73,8	6,8	13,8	0,8	0,2	4,6
Львівська	3,7	22,5	22,7	29,2	11,1	0,2	14,3
Миколаївська	2,9	2,8	23,2	66,7	0,5	1,0	5,9
Одеська	3,7	1,8	11,1	71,8	1,3	0,5	13,5
Полтавська	3,5	11,5	11,0	68,1	2,9	1,1	5,4
Рівненська	1,8	5,0	16,4	55,0	16,1	0,7	6,8
Сумська	2,7	3,4	15,9	65,3	7,6	1,1	6,7
Тернопільська	2,1	1,2	13,6	75,0	4,7	0,2	5,3
Харківська	4,3	14,2	11,4	54,6	3,9	0,6	15,3
Херсонська	2,9	1,6	22,7	67,1	1,0	1,2	6,4
Хмельницька	2,7	3,5	13,8	72,6	3,8	0,4	5,9
Черкаська	3,0	5,8	12,7	67,7	4,6	0,9	8,3
Чернівецька	1,3	5,2	18,3	50,0	12,6	0,2	13,7
Чернігівська	3,6	10,8	12,9	59,1	6,7	1,0	9,5
Україна	100,0	28,3	13,1	44,4	4,2	0,5	9,5

Отже, можна сформулювати основні пріоритети державного регулювання, яке спрямоване на раціональне природокористування та розвиток ринку природних ресурсів:

- збільшення внутрішнього попиту, шляхом розвитку підприємств-ресурсокористувачів;
- сприяння розвитку науково-технічної сфери, стимулюючи використання інноваційних підходів;

- збільшення несировинного та інформаційно місткого експорту для зростання національної економіки та залучення власних резервів;
- перетікання капіталів із сировинного сектора та сектора первинної обробки матеріалів до наукомістких галузей;

Необхідно зауважити на доцільність державного регулювання цін, що може здійснюватися за допомогою встановлення твердих, фіксованих значень на певні ресурси. Важливим є проведення оцінки запасів ресурсів, а також спеціалізованого контролю за їх вилученням із соціальною та екологічною спрямованістю розвитку областей.

В умовах ринкової економіки доцільно впровадження відповідної оцінки природних ресурсів, що виражатиметься у вартісній формі. Для її визначення застосовують спеціальні методи: умовної оцінки, визначення транспортних витрат та розрахунку гедоністичної ціни. Докладна характеристика даних методів подана у таблиці 2.

Визначаючи необхідність запровадження методів ринкової оцінки природних ресурсів, вважаємо доцільним зупинитись на ринку землі. Тривалі розмови політиків, аграріїв та економістів про існування такого ринку ще не призвели до формування та прийняття законодавчих документів, дозволяючих продавати земельні ресурси. Але, як відомо, такий ринок вже існує на Україні, що підтверджує наявність системи законодавчих актів, що регулюють земельні відносини, є ознакою розвиненого ринку. Згідно з Земельним кодексом України, «до земель України відноситься вся земля в межах її території», яка відповідно до цільового призначення поділяється на окремі категорії.

Таблиця 2

Методи ринкової оцінки природних ресурсів

Назва методу	Характеристика	Можливості застосування
Метод умовної оцінки	Рентна оцінка природних ресурсів. Чиста вигода від наявності визначеного природного ресурсу.	Для вивчення переваг споживачів з метою виявлення і побудови попиту на зміну довкілля
Визначення транспортних витрат	Виявлення переваг споживачів шляхом опитування респондентів	Для оцінки цінності природного ресурсу (ринок рекреаційно-туристичних послуг)
Розрахунку гедоністичної ціни	Корегування відповідної ціни за певний ресурс	Для визначення переваг ресурсу (ринок нерухомості)

У земельному законодавстві виділені такі основні групи суб'єктів ринку землі: «громадяни, юридичні особи, органи місцевого самоврядування, органи державної влади». Визначення інвестиційної привабливості землі як об'єкта для інвестування пов'язане з прогнозуванням тенденцій розвитку ринку нерухомості [5,с.6-7]. Методологія вивчення цього процесу повинна враховувати особливості окремих категорій земель як товару. Особливо це стосується ринку міських та сільськогосподарських земель. Виникнення відносин власності на землю як фактор матеріального виробництва та іншої соціальної діяльності зумовлює економічний характер земельних відносин, в основі яких лежить земельна рента. У таблиці 3 представлена структура земель за формами власності.

Ринок землі, на відміну від більшості ринків, менш організований і має такі відмінності:

- складність стандартизувати, сортувати та купувати за зразками; до того ж цінність ділянки в значній мірі залежить від зовнішнього оточення;
- пропозиція на ринку землі нееластична;
- пропозиція та попит, як правило, не збалансовані, і можливості приведення їх у рівновагу за допомогою цін обмежені;
- на ринку землі як товар виступають права на об'єкти (самі земельні ділянки мають фіксоване положення);
- інформація на ринку земельних ділянок закрыта, оскільки угоди з нерухомістю часто мають конфіденційний характер, що збільшує ризики інвесторів;

- угоди із земельними ділянками вимагають значних інвестицій, тому розвиток ринку земельних ділянок залежить от можливостей позичкового фінансування;
- ринок землі має високий ступень державного регулювання;
- для українського ринку землі характерна відносно низька ліквідність об'єктів купівлі-продажу порівняно з розвиненими країнами.

Таблиця 3

Земельний фонд України за формами власності [6,с.231]

На кінець року	Форми власності					
	державна		приватна		колективна	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1995	55 148,5	91,4	1 488,6	2,4	3 717,7	6,2
2000	29 265,5	48,5	4 327,3	7,2	26 762,0	44,3
2004	29 796,8	49,4	30 326,3	50,2	231,7	0,4
2007	26 527,5	42,3	35 276,4	55,3	124,6	0,2

Аналіз ринку забезпечує основу для визначення найбільш ефективного використання землі. Максимальна ефективність використання земельного ресурсу може бути визначена тільки після того, як буде доведено, що є відповідний рівень ринкового попиту для даного виду використання. Поглиблений аналіз ринку дає розгорнуте описання попиту. Подібні дослідження можуть визначати ключові маркетингові стратегії існуючої або проектової нерухомості, прогнозувати долю ринку, що вона може занять.

Висновки і перспективи подальших розробок. У результаті проведеного дослідження були зроблені такі висновки:

- виявлені особливі функції ринку природних ресурсів, що включають у себе інституційно-координаційну, інституційно-розподільчу, інституційно-обмежувальну функції, функцію специфікації прав власності, функцію спадкування інституціональних правил і норм, функції соціалізації і соціального контролю;
- обґрунтовано, що інституціональна структура ринку природних ресурсів містить у собі інституціональні суб'єкти, тобто виробників і споживачів ринкових послуг, інститути формального і неформального характеру (норми, правила, санкції, традиції, звички, звичаї, цінності, стереотипи діяльності), а також форми взаємодії і відносини, у які вступають інституціональні суб'єкти для реалізації своїх інтересів;
- виявлені особливості розвитку українського ринку природних ресурсів. Позитивними рисами цього ринку є: інтенсивний розвиток, підвищення впливу зовнішнього попиту й експортної орієнтації видобувних галузей, наявність інвестицій. До негативних рис належать: інституціональна неповнота ринку, слабкий розвиток формальних і неформальних інститутів, структурна асиметрія і галузеві диспропорції;
- виділені тенденції розвитку ринку природних ресурсів в умовах глобалізації економіки і гуманізації економічних відносин: розширення міжнародної торгівлі, формування глобальних ринків комплексного природокористування, взаємопроникнення ринків, встановлення міжнаціональних економічних зв'язків між суб'єктами ринку.

Література

1. Гофман К.Г., Лемешев М.Я., Реймерс Н.Ф. Экономика природопользования // Природа и экономика. – М.: Экономика, 1975. – С. 5 – 12.
2. Лавейкін М. І., Копитко В. І. Регіональні аспекти раціоналізації використання земельних ресурсів // Регіональна політика: методологія, методи, практика. – Львів, 2001. – С.631-641.
3. Паламарчук В. О., Мішенін Є. В., Коренюк П. І. Еколого-економічні та соціальні нариси з проблем природокористування: Монографія. – Д.: Пороги, 2004. – 258 с.
4. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: Підручник. – К.: ВД К.-М. Академія.– Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.

5. Смітюх Г. Природні ресурси – власність українського народу // *Голос України*. – № 231 (4231). – 2007. – С. 6-7.
6. *Статистичний щорічник України* / За ред. Осауленка О. Г. – К.: Консультант, 2007. – 552 с.